

L'art de l'Amèrica precolombina

Xavier Belanche

Febrer de 2020

Resum

Introducció al lliurament dedicat a aquelles cultures representatives de civilitzacions desaparegudes en la història i que, de les quals, per la seva importància i abast, el seu llegat artístic forma part dels museus més importants del món.

L'art de l'Amèrica precolombina

L'Amèrica precolombina conforma un període historiogràfic que incorpora totes les subdivisions del període de la història i la prehistòria a les Amèriques abans de l'aparició d'importantes influències europees al continent americà, que abasta l'època de la colònia original al paleolític superior a la colonització europea durant l'edat moderna.

https://ca.wikipedia.org/wiki/Am%C3%A8rica_precolombina

L'abast d'allò que, històricament, s'identifica com a **art precolombí**, és de tal magnitud que difícilment podríem copsar en els límits d'espai i calendari de la matèria. En altres paraules, com simplificar 40.000 anys d'història, més de dues mil llengües diferents, un grau elevat

d'heterogeneïtat cultural i, per tant, artística? Com aquesta tasca és senzillament impossible, només tenim l'opció d'emprar una classificació espai temporal per a, com a mínim, evitar caure en la confusió que aquests estudis acostumen a comportar per la gran quantitat de dades.

Espais de l'art precolombí

Dins del marc general de l'art precolombí identificarem les àrees següents:

- **Mesoamèrica:** que compren gran part de Mèxic, Guatemala, Belice, Hondures i El Salvador.
- **Àrea intermèdia:** Centreamèrica, Antilles i nord de Sud-amèrica.
- **Àrea andina:** territori costaner i altiplà de Colòmbia, Equador, Perú, Bolívia i parts d'Argentina i Xile.

Cronologia de l'art precolombí

Pel que fa a la seqüència històrica, podem identificar quatre grans etapes:

- **Paleolítica:** (40000 - 5000 a.C.), és l'etapa de major durada i, paradoxalment, la que ofereix menys representació d'obres o manifestacions artístiques.
- **Preclàssica:** (5000 a.C. - 200 d.C.), també coneguda com a *etapa neolítica*, representa el naixement de l'agricultura i de la civilització. Cal destacar l'art dels pobles agricultors de diferents àrees com la del vall de Mèxic o la costa del Pacífic (Equador). També correspon al moment de naixement de les civilitzacions "olmeca" a Mèxic i la civilització Chaví al Perú.
- **Clàssica** (200 - 1200 d.C.), correspon al moment d'esplendor artístic i cultural de l'Amèrica precolombina. Destaquem la civilització Teotihuacana al centre de l'actual Mèxic, la cultura Zapoteca a la vall d'Oaxaca i la civilització Maia en les conques dels rius Usumacinta i Motagua.
- **Posclàssica** (1200 - 1700 d.C.), correspon a una etapa històrica on, preferentment, es renoven aspectes socials i polítics que atorguen al camp del comerç i el militar la màxima prioritat. Aquest període serà el que, finalment, acabarà gestant dos veritables imperis: el dels asteques a Mèxic i els inques al Perú.

Etapas paleolítica

Dins d'aquesta etapa identificarem quatre grans àrees:

- **Baixa Califòrnia:** del que destaquem les pintures rupestres de la **Cova pintada**. Ubicada en la serra de San Francisco, inclou representacions d'estranyes formes humanes pintades només de mig cos en vermell i, la resta, en negre. Aquestes figures es superposen sobre figures animals de cérvols i aus, molt presents a la zona.
- **Brasil:** destacar un conjunt de troballes en les quals abunden les representacions zoomòrfiques com la d'un possible "toxodonte" i escenes de caça, però també les representacions de caràcter abstracte com les trobades al Parc Nacional de Set Ciutats (al nord del Piauí).
- **Andes central:** Destacar la **Cova de Toquepala** (Moquegua, Perú) on les representacions de figures humanes i animals (de gran mida), recorden especialment l'estil naturalista de les pintures rupestres del Llevant espanyol.
- **Patagònia:** Destacar, dins de la gran diversitat d'estils i representacions, el més antic, que correspondria a la sèrie de "negatius" de mans i peus (Riu de les Pintures, Comodoro Rivadavia, Argentina), però que també es localitzen escenes de representacions d'animals i també de figures geomètriques de caràcter simbòlic.

Figura 1: Cova de les mans a la Patagonia, Argentina. Font: [Wikipedia](#)

Etapea neolítica o preclàssica

En aquesta etapa ens ocuparem de l'art realitzat al llarg del Neolític en els començaments de les civilitzacions Olmeca i Chavin (3000 - 400 a.C.) a Mesoamèrica i Andes.

La civilització Olmeca

De les realitzacions artístiques més representatives de la civilització Olmeca cal destacar l'escultura i el relleu.

Les escultures olmeques més conegudes són les que representen caps colossals de les quals es coneixen catorze exemplars. De proporcions enormes (fins a tres metres d'alçada i deu tones de pes), els caps representen rostres d'aparença africana: nas ampli, llavis també amples i ulls inexpressius. El cap queda cobert per un casc. No mostren elements simbòlics que puguin interpretar-se com a representacions de divinitats; la interpretació actual és que podrien representar avantpassats de llinatge important.

Un tret que cal ressaltar de l'art olmeca és la convivència de dos estils aparentment contradictoris; per una banda, un estil summament realista com els dels caps colossals abans comentats; d'altra banda, un estil àmpliament abstracte fins a arribar a un límit de "glífic".

Figura 2: Cap olmeca. La Venta. Font: [Wikipedia](#)

A banda dels caps colossals trobem uns altres de tall realista. Ens referim a unes escultures que adopten una posi similar als escriptors egipcis o que disposen sobre la falda la figura d'un nen divinitzat, un ceptre o un cilindre, o una caixa sagrada. D'acord amb els historiadors, aquestes representacions aconseguixen una perfecció difícilment equiparable a la resta de manifestacions artístiques d'altres cultures mesopotàmiques. Com a referent d'aquesta sèrie de figures humanes es considera una escultura anomenada *El lluitador*, procedent de Santa María Uxpanapa (Veracruz) que representa a un home barbut amb les cames i els braços doblats, oferint una imatge de gran esforç físic.

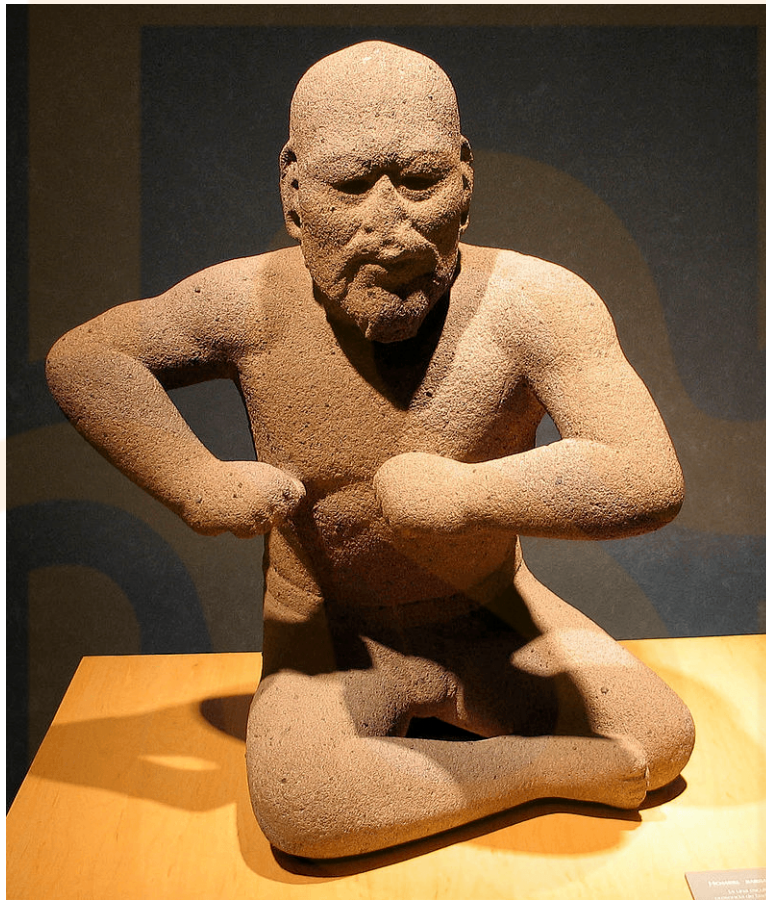

Figura 3: El lluitador. Font: [Wikipedia](#)

Una altra tipologia de l'art escultòric olmeca són els *altars*. De gran originalitat, es tracten d'enormes blocs de pedra que adopten una forma prismàtica on als laterals trobem escenes realitzades en alt i baix relleus. Finalment cal afegir les *esteles* que, igual que els altars, seran profusament utilitzats en l'àrea maia.

La iconografia olmeca

Dels estudis iconogràfics actuals es dedueix que moltes de les imatges que poblen el món escultòric olmeca correspon a personatges mítics o a veritables divinitats, moltes de les quals s'incorporaran al panteó mesoamericà, desenvolupant-se en èpoques posteriors. Per exemple, el cap d'estil draconia, de boca "olmeca", amb grans "ullals" de jaguar, "osca olmeca" i adorns fortament ciliars semblen ser l'origen del cap del déu de la pluja - Tlàtoc, Chac-.

En definitiva, aquest cos escultòric amb el desenvolupament de formes arquitectòniques de caràcter templer i funerari amb grans monòlits, defineixen amb força precisió l'existència d'un sistema religiós molt desenvolupat que implicaria una organització política de caràcter estatal, més que "feudal", amb el corresponent cos sacerdotal del qual segurament formaria part el sobirà.

La civilització Chavin

La civilització Chavin, junt amb la civilització Olmeca en Mesoamèrica, representa una de les fites més importants a escala cultural en la geografia andina central. L'expressió artística més coneguda de la civilització Chavin és la ceràmica i, de fet, s'utilitza aquesta per establir una cronologia d'aquella:

- **Urubarriu:** (1200-800 a.C.)
- **Ofrenes:** (800-600 a.C.)
- **Chakinaui:** (600-400 a.C.)
- **Roques:** (400-300 a.C.)

El centre o lloc principal de la civilització Chavin cal trobar-lo en *Chavin de Huantar*, Perú, santuari dedicat, probablement, al déu Huari. El monument més important d'aquest centre cerimonial va ser el *Temple Nou*. El desenvolupament religiós que va constituir el santuari de *Chavin de Huantar* va originar un desenvolupament de les arts representatives -escultura i relleus- que ocupen l'àrea sencera del jaciment. Les obres principals que cal recordar són les següents:

- **El Lanzón:** (1300-300 a.C), escultura trobada en una de les cruïlles dels passadissos i subterranis del Temple Antic o Temple del Lanzón de Chavin de Huantar.
- **l'Obelisc Tello:** (1300-700 a.C.), descoberta en 1919, no molt lluny del Temple Antic de Chavin de Huantar. Es tracta d'un monòlit prismàtic relativament més ampli en la base que a la cúspide. El relleu representa un monstre que podria ser un deu-caiman. Aquesta escultura de més de dos metres i mig d'alçada segurament estaria emplaçada de manera vertical per ser contemplada des dels quatre costats. Com en el cas de la resta d'obres de l'art Chavin no es tracta d'una obra de caràcter ornamental sinó d'un objecte de culte en el qual es representa a un personatge mític o una divinitat.

Figura 4: El lanzón monolític. Té la forma d'una gegantina punta de projectil i es troba en un dels corredors del Temple Vell de Chavín. Representa un déu antropomorf amb boca de felí i cabellera de serps.
Font: [Wikipedia](#)

Etape clàssica

Les grans civilitzacions Olmeca i Chavin van ser l'antesala del que es coneix com a etapa clàssica, tant a la banda de Mesoamèrica com a l'àrea andina.

El naixement del classicisme està lligat a un factor social: el desenvolupament de l'urbanisme, tret que, com ja heu vist anteriorment, forma part del desenvolupament de qualsevol civilització.

En aquest cas, el concepte de ciutat l'heu d'entendre com a *Ciutat Estat*, amb un govern que la dirigeix de caràcter teocràtic.

Com també ja heu conegut models similars, l'aparell religiós serà responsable de la consolidació de la cosmovisió i el panteó religiós, però també del desenvolupament de la ciència, l'observació astronòmica, l'escriptura, la matemàtica i el calendari.

En aquesta etapa clàssica diferenciem tres zones geogràfiques:

- El classicisme del Mèxic central.
- El classicisme dels Maies
- El classicisme andí.

Veieu a continuació, i a grans trets, les característiques més importants d'aquestes tres regions.

Classicisme del Mèxic central

Dins de la zona geogràfica del Mèxic central, identifiquem tres cultures:

- La civilització Teotihuacana
- Les cultures de l'àrea d'Oaxaca
- L'art de Veracruz

La civilització Teotihuacana

Teotihuacán és una de les més grans concentracions urbanes de Mesoamèrica i la seva estructura quadripartida (una avinguda transversal i el Camí dels Morts que es creuen en un centre simbòlic que se situa en una cova, sota la Piràmide del Sol) serà un model que es repetirà al llarg del temps, especialment en la zona central de Mèxic.

L'arquitectura tindrà un fort protagonisme en la civilització Teotihuacana, especialment en la figura de la piràmide. Les piràmides teotihuacanes estan ubicades de tal manera que es troben en grans esplanades o places,

Figura 5: La Piràmide del Sol a Teotihuacan. Font: [Wikipedia](#)

com la Piràmide de Quetzalcóatl, o al fons de grans avingudes, com la Piràmide de la Lluna. Però a més del món sagrat i cerimonial, Teotihuacán és un espai ordenat on s'acumulen mòduls menors de caràcter residencial.

L'art de Teotihuacán és un art integrador on l'arquitectura, com hem comentat anteriorment, constitueix el nucli central o el centre de gravetat on les altres disciplines (escultura, pintura, relleus...) s'acomoden a la seva necessitat. L'exemple més evident és la Piràmide de Quetzalcóatl on es pot veure clarament que arquitectura i escultura s'uneixen per formar una obra global.

En el camp de l'escultura caldria destacar dues obres de caràcter monumental: la *Chalchiuhtlicue* i el *Tláloc*, estàtua molt similar a la primera però inacabada. La *Chalchiuhtlicue*, trobada al costat de la Piràmide de la Lluna, representa amb els seus tres metres d'alçada i les seves vint-i-dues tones de pes, la màxima expressió de l'art escultòric de Teotihuacán.

Cal també destacar de l'art Teotihuacán la gran producció i varietat de pintura mural. Tot i que algunes d'aquestes pintures murals van ser trobades als temples (com el temple de l'Agricultura), la major part van ser descobertes a les zones residencials que es coneixen sota el nom de Tepantitla, Tetitla, Atetelco, Zacuala i Yayahuala. De tots els murals descoberts, el més rellevant és el que es coneixen com a *Paradís de Tláloc*, a Tepantitla (300 - 700 d.C.).

Cultures de l'àrea d'Oaxaca

Figura 6: Piràmide de la Lluna, Teotihuacan. Font: [Wikipedia](#)

El vall d'Oaxaca és una de les regions millor conegudes arqueològicament de tota l'àrea mesoamericana. L'assentament zapoteca més important és la ciutat de Mont Alban, ubicat en un turó que s'eleva a quatre-cents metres sobre la ciutat d'Oaxaca i a on al seu cim trobem una gran plaça entorn de la qual es troben un gran nombre de monuments, dels quals cal destacar el Montícul J, probablement un dels més antics observatoris astronòmics de l'àrea; el Montícul M i el Sistema IV, que ofereixen un model molt original amb una plaça enfront a les escalinates de la piràmide.

Un altre gran assentament de la vall d'Oaxaca és Mitla, que ofereix sistemes de distribucions d'espais i, sobretot, patrons decoratius completament originals, com és el cas dels murs coberts de relleus geomètrics basats en l'ús d'un sistema constructiu en “mosaic”.

L'art de Veracruz central

A la regió central de l'estat de Veracruz es situen una sèrie d'estils artístics als quals s'anomenen “Veracruz central”. En aquest conjunt destaca especialment exemples arquitectònics en la zona d'El Tajin, on la Piràmide dels Nichos és l'edifici més popular. Aquesta piràmide es compon de set plataformes superposades de manera escalonada que ofereix successius nínxols fins a un total de tres-cents seixanta-quatre, inclosos els que estan ocults sota l'escalinata i els que divideixen la mateixa en dues meitats per la part

central de la piràmide.

Altres obres característiques de l'art de Veracruz Central són els “jous”, les destrals i les “palmes”, una espècie de treball de “plomeria” realitzat sobre pedra.

Classicisme Maia

La cultura Maia té com antecedent directe la civilització Olmeca. Les característiques generals són:

- La utilització d'esteles amb jeroglífics.
- Temples de sostrada elaborada amb volta.
- Ceràmica policroma.

Aquests trets propis de la cultura Maia es veuran manifestats en un territori ampli que cobreix el Yucatán, Belice, Guatemala i part d'Hondures i El Salvador.

L'estructura política de la regió Maia es fonamenta en la constitució de ciutats-estat de caràcter teocràtic que, ocasionalment, pactaven aliances per a constituir federacions.

En l'àmbit cronològic diferenciem dues fases:

- **Clàssic d'hora** que va de 300 al 600 d.C.
- **Clàssic tardà**, que va del 600 al 900 d.C.

L'art dels Maies durant el període clàssic és un art fonamentalment escultòric. Un temple piramidal (com els que podríem trobar al Tikal) ve a ser una escultura, on hi ha un predomini de les línies verticals sobre les horitzontals.

L'arquitectura Maia és de caràcter religiós o cerimonial. L'element bàsic de les “ciutats” Maies és el temple piramidal, el qual ve a convertir-se en el protagonista del conjunt urbanístic dels centres cerimonials. El temple, això com altres edificis de caràcter civil o administratiu (palaus, jocs de pilota...) es situen en places o grans espais oberts.

La plaça és, al costat de les avingudes i els camins, una via per organitzar la comunicació interna del centre cerimonial: posa en relació uns grups d'edificis amb altres, obrint camí per a la circulació entre diferents nuclis del conjunt cerimonial.

Podem confirmar que la piràmide no presenta elements decoratius: la seva bellesa resideix en l'harmonia de les seves proporcions i en el joc de llums i

Figura 7: Temple piramidal del Tikal. Font: [Wikipedia](#)

ombres que la seva forma projecta; la decoració es limita al mur interior del temple. Un exemple il·lustratiu d'aquest tipus de piràmides és el conjunt que formen a Palenque els temples del Sol, de la Cruz i de la Cruz Foliada, a on es troben un dels relleus més bells de l'art Maia.

Un altre edifici emblemàtic és el Palau de Palenque. Els palaus eren edificis que no tenien un propòsit (aparentment) religiós. El Palau de Palenque és popular per la seva complexitat estructural: tres patis i nombroses galeries i habitacions, si no que també presenta una distribució singular i un gran nombre de relleus en “estuco”.

Figura 8: Palau de Palenque. Font: [Wikipedia](#)

L'art escultòric i el relleu

Una altra expressió artística característica de l'art Maia en aquest període clàssic és l'art del relleu. Els relleus amb la tècnica de l'estucat, pedra o fusta a l'interior dels temples, o les esteles als voltants dels edificis, especialment

a les places, són exemples més que notables que encara es conserven d'aquesta disciplina.

Cal dir que l'art del relleu i l'epigrafia calendàrica maia segueixen un desenvolupament paral·lel, ja que l'escultura maia consisteix en innumerable relleus realitzats per a decorar i il·lustrar les inscripcions de les esteles. Aquestes esteles consistien en obres monolítiques sobre les quals s'esculpien, a més de nombrosos glifs de caràcter calendàric, una o diverses figures que representaven sobirans, sacerdots o altres personatges històrics o mitològics. De les esteles més rellevants destaquem les trobades a la ciutat de Copán i Quiriguá.

Classicisme Andí

Es coneix com a classicisme andí al conjunt de les cultures que es desenvolupen a l'àrea mesoamericana des del començament de l'era cristiana (al voltant del 200 d.C.) fins al 900/1000. Identifiquem, a continuació, les diferents cultures agrupades dins d'aquesta etapa cronològica:

- Cultures dels Andes septentrionals
- Cultures dels Andes centrals

Cultures dels Andes septentrionals

Aquesta etapa del període clàssic de la regió andina septentrional correspon a la fase que els historiadors anomenen “Desenvolupament regional” (500 a.C.- 500 d.C.). L'art més característic d'aquesta etapa va ser l'orfebreria, en el que el poble quimbaia van ser uns grans experts en el seu domini. Cal destacar, com a mostra d'aquesta dominació de la tècnica metallúrgica és la col·lecció coneguda com a “Tresor dels Quimbayas”, que es troba i conserva al Museu d'Amèrica de Madrid.

Cap al sud, en la regió meridional de Colòmbia i nord de l'Equador trobarem manifestacions artístiques que recorden a les obres del Mediterrani i que es coneixen com a Cultura Tumaco-Tolita. Aquesta cultura s'estenia des del nord de Tumaco en la costa colombiana fins a la conca del riu Esmeralda a l'Equador.

El més interessant de l'art Tumaco-Tolita són les “figures”. La major part d'aquestes representen dones en repòs, de front i amb els braços al llarg del cos i nues, com passa en el cas de *La Venus de la Propicia*. Però també trobarem representacions de dones embarassades, en l'acte del part, donant el pit a un nadó, etc. Altrament també seran interessants les figures

Figura 9: Estatuilla Cacique, dels tresors dels Quimbayas. Or. Font: [Wikipedia](#)

conegudes com a “pensadors”, animals o màscares de rostres enigmàtics, amb tatuatges facials profunds.

Cultures dels Andes centrals

A l'àrea andina central i centre-sud (bàsicament el Perú i la Bolívia actual) es concentra un gran nombre de cultures de les quals la producció artística és d'una gran varietat, fet que fa impossible recollir-les totes en aquest breu espai. Caldria destacar de totes elles l'art mochica, l'art nazca i l'art tiahuanaco.

Eta﻿pa posclàssica mexicana i l'art asteca

Aquesta etapa que correspon, en termes cronològics, a l'any 1000 de la nostra era fins a l'arribada dels espanyols, representa el pas dels estats teocràtics, propis i característics de l'època clàssica, als estats militaristes i a un veritable urbanisme que permetrà la consagració d'autèntics imperis, com el conegut imperi Asteca.

Si bé en aquest període s'identifiquen tres grans cultures, la Tolteca, la Mixteca i l'Asteca o Mexicas, per una qüestió de temps i d'espai només dedicarem l'estudi de l'última.

L'art mexica o asteca

En termes de la història de l'art, l'Imperi Asteca representa la culminació d'un procés que en part és acumulatiu i en part evolutiu, que s'inicia probablement amb la Civilització Olmeca i amb les cultures adjacents del vall de Mèxic i es va perfeccionant als horitzons teotihuacans i tolteca, fins a arribar potser als seus millors èxits amb un llenguatge molt sofisticat i complex a l'etapa asteca o mexica.

A l'arquitectura les construccions més originals de l'època són els temples bessons, amb doble escalinata d'accés. Tot i que el millor exemple conegut és, segurament, el de la Piràmide de Tenayuca. De fet serà aquesta el model de temples importants com el de Texcoco, Tlatelolco i Tecnochtlan. La dualitat pròpia de la religió mexica es concreta en la parella de déus Tlàtoc-Huitzilopochtli, que obliga a la construcció de dos temples.

Un altre model arquitectònic relativament freqüent és el de la piràmide de base circular, que tradicionalment s'ha atribuït als temples dedicats al déu del vent, Ehécatl, el qual té un aspecte de remolí o huracà que justificaria el recurs a la planta circular.

Pel que fa a l'escultura, especialment l'escultura de caire monumental, el realisme com a forma i el simbolisme com a temàtica representaran els aspectes més importants. Els asteques van crear un conjunt nombrós d'estatues de pedra de gran tamany. Una de les més extraordinàries escultures és la *Coatlicue del Museu*, què és, en realitat, un conjunt de símbols d'interpretació complexa. Però més famosa que aquesta escultura és la representació del que s'ha anomenat "Pedra del Sol" o "Calendari asteca". Es tracta d'un disc de grans dimensions treballat en relleu per un dels seus costats amb una sèrie de cercles concèntrics que rodegen el rostre d'una divinitat (Tonatiuh o Tlaltecuhli).

Figura 10: Calendari solar Asteca. Font: [Wikipedia](#)